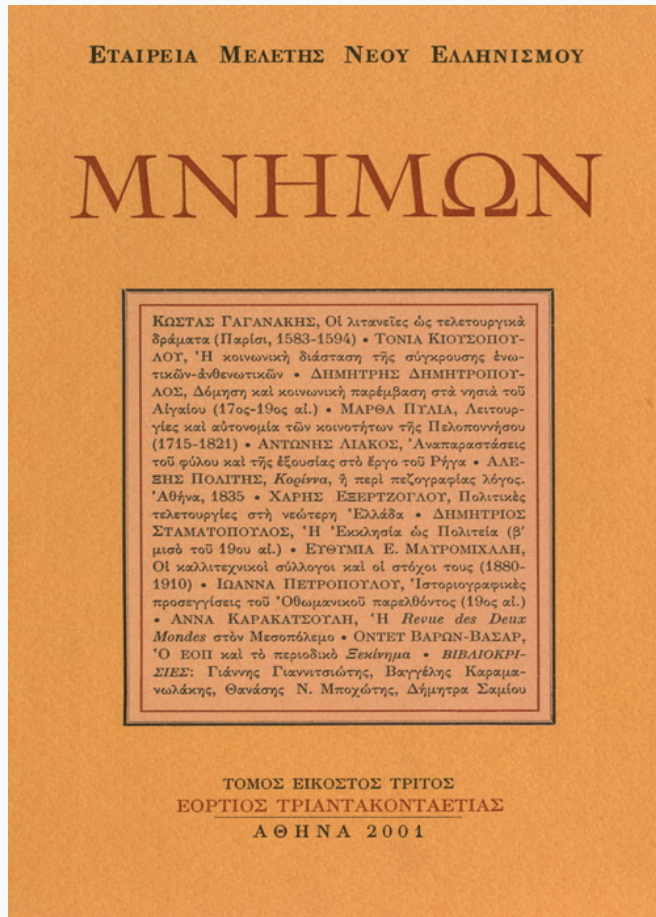

Μνήμων

Τόμ. 23 (2001)

ΟΙ ΛΙΤΑΝΕΙΕΣ ΩΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΑ ΔΡΑΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΤΗΣ ΛΙΓΚΑΣ ΤΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΖΗΛΩΤΩΝ, 1583-1594

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.703](https://doi.org/10.12681/mnimon.703)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ Κ. (2001). ΟΙ ΛΙΤΑΝΕΙΕΣ ΩΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΑ ΔΡΑΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΤΗΣ ΛΙΓΚΑΣ ΤΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΖΗΛΩΤΩΝ, 1583-1594. *Μνήμων*, 23, 9-24. <https://doi.org/10.12681/mnimon.703>

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ

ΟΙ ΛΙΤΑΝΕΙΕΣ ΩΣ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΑ ΔΡΑΜΑΤΑ
ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ ΤΗΣ ΛΙΓΚΑΣ
ΤΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΖΗΛΩΤΩΝ, 1583-1594

Στο μείζον έργο του *Οι Πολεμιστές του Θεού*, ο Denis Crouzet αμφισβήτησε τις ηγεμονεύουσες κοινωνικο-πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη γαλλική Λίγκα των καθολικών ζηλωτών (1585-1594),¹ αποδίδοντας την εμφάνισή της σε ένα κλίμα οξυμένης εσχολογικής αγωνίας. Κατά την άποψή του, η ιστορία της Λίγκας είχε υποστεί έναν τεχνητό διαχωρισμό

Το άρθρο αποτελεί νεότερη επεξεργασία εισήγησης που παρουσιάστηκε στο 2ο Σεμινάριο Ευρωπαϊκής Ιστορίας με θέμα «Πολιτικές διαστάσεις της θρησκευτικής εμπειρίας στη μεσαιωνική και νεότερη Ευρώπη», στο πλαίσιο των Σεμιναρίων της Ερμούπολης στη Σύρο τον Ιούνιο του 2000, και κατόπιν στον κύκλο διαλέξεων του Centre for Renaissance Studies του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, τον Φεβρουάριο του 2001. Επιθυμώ να ευχαριστήσω τη Ρίκα Μπενβενίστε και τους Philip Benedict, Edward Muir, Myriam Yardeni, Chris Black και Luc Racaut για τις κρίσεις και υποδείξεις τους.

1. Για την κοινωνικο-οικονομική προσέγγιση στους γαλλικούς θρησκευτικούς πολέμους της περιόδου 1562-1598, αφετηριακή υπήρξε η μελέτη του Henri Hauser, «The French Reformation and the French People in the Sixteenth Century», *American Historical Review* 4 (1899) 217-227, αναδημοσιευμένη στο *Études sur la Réforme Française*, Παρίσι, Pickard, 1909, Ο Lucien Romier υπήρξε πρωτοπόρος στην επισήμανση της πολιτικής διάστασης των θρησκευτικών πολέμων: L. Romier, *Les Origines Politiques de Guerres de Religion*, Γενεύη, Slatkine, 2 τόμοι (επανέκδοση), 1974. Από την πλούσια κοινωνική και πολιτική ιστοριογραφία των γαλλικών θρησκευτικών πολέμων και της Λίγκας αναφέρω ενδεικτικά: H. G. Koenigsberger, «The organization of revolutionary parties in France and the Netherlands during the Sixteenth Century», *Journal of Modern History* 4/27 (1955) 335-351· J. H. M. Salmon, «The Paris Sixteen», 1584-1594: The Social Analysis of a Revolutionary Movement», *Journal of Modern History* 44 (1972) 540-476· R. Descimon, *Qui étaient les Seize? Mythes et réalités de la Ligue Parisienne*, Παρίσι, Klincksieck, 1983· Henry Heller, *Iron and Blood. Civil wars in Sixteenth-Century France*, Μόντρεαλ, McGill-Queen's University Press, 1991. Εκτενής κριτική παρουσίαση της κοινωνικής ιστοριογραφίας της γαλλικής Μεταρρύθμισης στον David Nicholls, «The Social History of the French Reformation: Ideology, Confession and Culture», *Social History* 9/1 (1984) 25-43.

από την ιστορία των πρώτων γαλλικών θρησκευτικών πολέμων, όταν η βία εξέφραζε μια κοινωνία «συλλογικά εμψυχωμένη» από ένα προφητικό όραμα. Το γεγονός ότι η υπερκαθολική παρισινή Αίγλη κατόρθωσε να αντέξει πέντε χρόνια σκληρής δοκιμασίας καταδεικνύει την κυριαρχία ενός θρησκευτικού ζήλου ο οποίος παρακινούσε τον πληθυσμό σε μια σταυροφορία για τη συλλογική λύτρωση. Στο πλαίσιο μιας «αρχαιολογίας της σωτηριολογικής λατρείας», ο Crouzet επιχείρησε να διερευνήσει το διανοητικό υπόστρωμα της εμφάνισης της Αίγλης, εστιάζοντας την προσοχή του στην προϊστορία ανάλογων αποπειρών διάπλασης της πραγματικότητας σύμφωνα με τις επιταγές της Θείας Πρόνοιας. Οι «λευκές λιτανείες» της περιόδου 1583-1584 αποτελούν κατά τη γνώμη του μια μείζονα πρώτη εκδήλωση της εσχατολογικής αγωνίας και του σταυροφορικού πνεύματος που χαρακτήρισαν τη Αίγλη ως πολιτισμικό και θρησκευτικό φαινόμενο.²

I

Από τον Ύστερο Μεσαίωνα, οι λιτανείες συνιστούσαν ουσιαστικό μέρος ενός ιδιαίτερα πλούσιου ρεπερτορίου καθολικών τελετουργικών πρακτικών. Ήταν τακτικές εκδηλώσεις, σημασμένες στο αστικό ημερολόγιο ως «ειδικές ημέρες», όμως αποτελούσαν και αυθόρμητες αντιδράσεις κοινοτήτων που βρίσκονταν αντιμέτωπες με δυσβάστακτα δεινά ή με αιφνίδιο κίνδυνο.³ Ο Edward Muir επισήμανε πρόσφατα την ύπαρξη δύο διακριτών τάσεων συνδεδεμένων με τη μεταρρύθμιση των καθολικών τελετουργικών πρακτικών έπειτα από τη Σύνοδο του Τριδέντου: Ρυθμίσεις που επιβλήθηκαν «από τα πάνω», με την εισαγωγή νέων κανόνων που αποσκοπούσαν στην τυποποίηση των λειτουργικών πρακτικών και από την άλλη, λατρευτικές πρακτικές που εξέφραζαν μια αναζωογονημένη λαϊκή θρησκευτικότητα ως αντίδραση προς την κρίση της Μεταρρύθμισης, όμως όχι σε απόλυτη εξάρτηση από αυτήν.⁴

Η μελέτη του Muir υπογραμμίζει την ανάδυση ενός διακριτού καθολικού τελετουργικού λεξιλογίου που λειτούργησε ως αμυντικός μηχανισμός απέναντι στις προτεσταντικές επιθέσεις, ιδιαίτερα απέναντι στην προτεσταντική εικονο-

2. Denis Crouzet, *Les Guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion, vers 1525-vers 1610*, τ. 2, Παρίσι, Champ Vallon, 1990, σ. 295-297.

3. Αντιμέτωποι με δριμύ ψύχος τον Απρίλιο του 1531, οι κάτοικοι της Limoges και των γειτονικών περιοχών «συγκρότησαν πλήθος λιτανειών σε διάφορους χώρους, την ημέρα και τη νύκτα, βαδίζοντας με δάκρυα και κραυγές, κάποιοι από αυτούς ντυμένοι στα λευκά, άλλοι περπατώντας ξυπόλητοι, μεταφέροντας το λείψανο του προστάτη Αγίου Μαρτιάλη... για να ικετεύσουν τη μεσολάβησή του για τον κατευνασμό της θεϊκής οργής...». *Registres Consulaires de la Ville de Limoges, Premier Registre (Première Partie: 1504-1552)*, Limoges, Imprimerie des Chapoulaud Frères, 1867, σ. 198-199.

4. Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, Καίμπριτζ, CUP, 1997, σ. 204.

μαχία. Η καθολική απάντηση στις προτεσταντικές επιθέσεις σε παραδοσιακές τελετουργικές πρακτικές —όπως η λατρεία των αγίων και των ιερών λειψάνων και η χρήση εικόνων— ήταν ο πολλαπλασιασμός των τελευταίων σε μια ανείδωτη κλίμακα, με προεξάρχουσα τη θέση της λατρείας της Θείας Ευχαριστίας. Η ανάγκη υπεράσπισης του «Ιερού Μυστηρίου» οδήγησε στον πολλαπλασιασμό των λειτουργικών λιτανειών. Οργανωμένες από εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές και με μαζική λαϊκή συμμετοχή, οι λιτανείες αυτές εξέφραζαν τη συνοχή και την «τελετουργική σύμπνοια» των καθολικών κοινοτήτων απέναντι στον αιρετικό αντίπαλο. Στις τελευταίες δεκαετίες του 16ου αιώνα, οι λειτουργικές λιτανείες αποτέλεσαν τακτική υποχρέωση νεοϊδρυμένων ή αναγεννημένων θρησκευτικών αδελφοτήτων, όπως και αδελφοτήτων μετανοούντων και ομάδων αυτομαστιγούμενων, μια επανεμφάνιση φαινομένων του 14ου αιώνα.⁵

II

Από την πλούσια παράδοση λιτανειών της «καθολικότητας πρωτεύουσας» θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις «λιτανείες κρίσης», δηλαδή λιτανείες εκτός εορτολογίου που απαντούσαν σε καιρούς κινδύνου και δοκιμασίας. Αυτές έχουν κατηγοριοποιηθεί από την Barbara Diefendorf ως λιτανείες που ικέτευαν για τη μεσολάβηση της Αγίας Γενεβιέβης, προστάτιδας του Παρισιού, λιτανείες που σηνήθως οργανώνονταν από το στέμμα, είτε για επίκληση της θεϊκής παρέμβασης είτε για την προσφορά ευχαριστιών για πολεμικές νίκες και τέλος, ευχαριστηριακές λιτανείες του «Ιερού Μυστηρίου» ενάντια στην εξάπλωση της αίρεσης στο βασίλειο.⁶

Παρ' όλο τον έκτακτο χαρακτήρα τους, οι «λιτανείες κρίσης» —εξαιτίας του μεγάλου τους μεγέθους— αποτελούσαν αντικείμενο προσεκτικής οργάνωσης και στενής επίβλεψης από τις εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές.⁷ Οι αστικές

5. Muir, *Ritual in Early Modern Europe...*, σ. 205-206.

6. Barbara Diefendorf, *Beneath the Cross. Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris*, Οξφόρδη, OUP, 1991, σ. 39.

7. Με αφορμή τη διοργάνωση λιτανείας από το Βασιλικό Δικαστήριο του Παρισιού για την προσφορά ευχαριστιών στον Θεό για την επιστροφή του αιχμάλωτου Φραγκίσκου Α', στις 14 Απριλίου του 1526, τα μέλη του *Chambre des Comptes* προσπάθησαν μάταια να πείσουν τους ανώτερους δικαστές να τους συμπεριλάβουν στην πομπή «στην αρμόζουσα σειρά προτεραιότητας, σύμφωνα με την παράδοση». Στην απάντησή του, το Βασιλικό Δικαστήριο επικαλούνταν τη στενότητα των δρόμων ανάμεσα στο κτίριο του Δικαστηρίου και στον καθεδρικό ναό της Παναγίας των Παρισίων και το μεγάλο αριθμό των συμμετεχόντων ως αιτία για τη μη συμπερίληψη των κατώτερων αξιωματούχων. *Chambre des Comptes de Paris. Pièces justificatives pour servir à l'histoire des premiers présidents (1506-1791)*, Nogent-le-Rotrou, Imprimerie de A. Gouverneur, 1873, σ. 34-35.

πομπές και λιτανείες της Πρώιμης Νεότερης Περιόδου γενικότερα ήταν τελετουργικές περιστάσεις «παρουσίασης του εαυτού» για τις κοσμικές και εκκλησιαστικές αρχές, με στόχο να εντυπωσιάσουν και να διαπαιδαγωγήσουν τον λαό. Αυτό προκαλούσε αναπόφευκτα μια σύγχυση των ορίων ανάμεσα στο Θείο και τό κοσμικό ή, όπως το θέτει η Diefendorf, μια συνένωση θρησκευτικών και εκκοσμικευμένων σκοπών μέσα από την προβολή της καθολικής πίστης, της μοναρχίας και της αστικής ταυτότητας ως «αμοιβαία ενισχυτικών στοιχείων της παρισινής κουλτούρας».⁸

Η λατρεία της Αγίας Γενεβιέβης βρέθηκε στο απόγειό της κατά τον 16ο αιώνα (με σαράντα πέντε λιτανείες σε σύγκριση με ένδεκα στον 15ο) και ιδιαίτερα στη διάρκεια των δεκαετιών του 1550 και 1560, περιόδου έκρηξης των θρησκευτικών πολέμων στη Γαλλία. Η διάταξη της λιτανείας είναι σημαντική επειδή αυτή λειτούργησε εμφανώς ως πρότυπο για τις (λιτανείες κρίσης) που κυριάρχησαν στην παρισινή ζωή καθ' όλη τη διάρκεια της ένοπλης αναμέτρησης Καθολικών και Προτεσταντών. Την εβδομάδα πριν από τη λιτανεία, οι αστικές ενορίες εξουσιοδοτούνταν να προετοιμάσουν τις δικές τους λιτανείες, ενώ οι μοναχοί του αββαείου της Αγίας Γενεβιέβης τηρούσαν τριήμερο νηστείας και προσευχών. Την ημέρα της πομπής, οι αστικοί αξιωματούχοι συγκεντρώνονταν στο δημαρχιακό μέγαρο στις επτά το πρωί και, ακολουθούμενοι από επιφανείς πολίτες (*bourgeois notables*) συγκροτούσαν πομπή προς τον καθεδρικό ναό, όπου και συναντούσαν τις λιτανείες των ενοριών. Το λείψανο του Αγίου Μαρκέλλου, άλλου προστάτη της πρωτεύουσας, μεταφερόταν από την Παναγία των Παρισίων για να προϋπαντήσει την κεντρική λιτανεία περιφοράς του λείψανου της Αγίας Γενεβιέβης που ερχόταν από το αββαείο. Την ίδια στιγμή, μέλη του Βασιλικού Δικαστηρίου προχωρούσαν σε πομπή προς το αββαείο. Από εκεί, όλες οι λιτανείες επέστρεφαν στην Παναγία των Παρισίων μέσω της οδού του Αγίου Ιακώβου. Η όλη τελετή έληγε με την τέλεση λαμπρής Θείας Λειτουργίας.⁹

Η παραδοσιακή διάταξη της λιτανείας έδινε την πρωτοκαθεδρία στα μοναστικά τάγματα, συνοδευόμενα από εκπροσώπους των ενοριακών εκκλησιών. Ακολουθούσαν οι κληρικοί της Παναγίας των Παρισίων με τους μοναχούς του αββαείου της Αγίας Γενεβιέβης. Ο επίσκοπος του Παρισιού μαζί με τον ηγούμενο του αββαείου βάδιζαν αμέσως μετά τα λείψανα των δύο προστατών αγίων, με τον φρούραρχο (*Lieutenant civil*) και άλλα μέλη της στρατιωτικής διοίκηση-

8. Diefendorf, *Beneath the Cross...*, σ. 38.

9. *L'Ordre et ceremonie observee tant en la descente de la chasse Madame Sainte Genevieve patron' de Paris, qu'en la procession d'icelle. Par E. Le Liepуре Paris, Παρίσι, Jean du Carroy, 1610, στο L. Cimber & F. Danjou (επιμ.), Archives curieuses de l'histoire de France, τ. 15, Παρίσι, 1837, σ. 350-354.*

Παρίσι 1528. Λιτανεία με τη συμμετοχή του Φραγκίσκου Α' για την αποκατάσταση βεβηλωμένου αγάλματος της Παρθένου Μαρίας

σης (Châtelet) ως τιμητική φρουρά. Το λείψανο της αγίας μεταφερόταν αποκλειστικά από μέλη της οικείας αδελφότητας, ντυμένα με λευκούς χιτώνες και ζυπόλητα. Το στέμμα εκπροσωπούσαν από τους αξιωματούχους του Βασιλικού Δικαστηρίου και της αστικής αρχής. Οι Παριζιάνοι συμμετείχαν κατά χιλιάδες, εκλιπαρώντας τη μεσολάβηση της αγίας προστάτιδας της πόλης σε δύσκολους καιρούς.¹⁰

Λιτανείες με τη συμμετοχή του μονάρχη συνήθως οργανώνονταν στο χώρο του αββαείου του Αγίου Διονυσίου, προστάτη αγίου των βασιλέων της Γαλλίας, με τη συμμετοχή μικρού αριθμού ευγενών και εκπροσώπων της αστικής κοινότητας. Ήταν πρωταρχικά τελετές απόδοσης τιμής, οι οποίες απεικόνιζαν τη μοναρχία ως την τελεστική δύναμη της Θείας Πρόνοιας. Η κλιμάκωση της θρησκευτικής αντιπαράθεσης τις μετέτρεψε σε δημόσια θεάματα με μεγάλη προπαγανδιστική αξία για την εξασθετισμένη μοναρχική εξουσία. Οι βασιλικές πομπές οργανώνονταν σύμφωνα με το πρότυπο των λιτανειών, προβαλλόμενες ως κατεξοχήν θρησκευτικές εκδηλώσεις.

Στις 9 Ιουλίου του 1559, στη λιτανεία που οργανώθηκε στο Παρίσι για την επίκληση της θεικής παρέμβασης υπέρ της ζωής του βαριά τραυματισμένου σε διαγωνισμό κονταρομαχίας Ερρίκου Β', εκτός από τα λείψανα των Αγίου Μαρκέλου και Αγίας Γενεβιέβης, εμφανίστηκαν και οι κάρες του Αγίου Λουδοβίκου και του Καρλομάγνου.¹¹ Η έκρηξη των εχθροπραξιών τον Απρίλιο του 1562 προκάλεσε ένα κλίμα πανικού στην πρωτεύουσα. Οι Παριζιάνοι βίωναν μια κατάσταση πολιορκίας και το λαϊκό αίσθημα διεγειρόταν συστηματικά από τους πύρινους λόγους του Καρδινάλιου της Λωρραίνης, ο οποίος κήρυττε τον ολοκληρωτικό πόλεμο εναντίον της αίρεσης και σε υπεράσπιση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Στις 14 Ιουνίου του ίδιου έτους, διοργανώθηκε με διάταγμα του Βασιλικού Δικαστηρίου μεγάλη λιτανεία από το αββαείο της Αγίας Γενεβιέβης προς την ενοριακή εκκλησία του Saint-Médard, στο προάστειο Saint-Marceau. Η λιτανεία εμφανιζόταν σαν τελετή εξαγνισμού της πρωτεύουσας από τη μiasματική παρουσία των αιρετικών και καθαγιασμού του ιερού ναού, ο οποίος είχε υποστεί επίθεση των Προτεσταντών στις 27 και 28 Δεκεμβρίου του προηγούμενου έτους και «παρέμενε επί μακρόν βεβηλωμένος». Το διάταγμα του Βασιλικού Δικαστηρίου όριζε με κάθε λεπτομέρεια το δρομολόγιο και τη διάταξη της λιτανείας, το στολισμό των οικημάτων και των δρόμων από όπου θα περνούσε η πομπή, όπως και τη συμμετοχή πλήθους επισκόπων και καρδινάλιων, του βασιλικού διοικητή, των μελών του Δικαστηρίου και σύσσωμης της αστικής διοίκησης. Κεντρική θέση στη λιτανεία κατείχε τώρα η κα-

10. *Beneath the Cross...*, σ. 41-43.

11. *Beneath the Cross...*, σ. 44.

θαγιασμένη όστια, ιερό σύμβολο της καθολικής Θείας Ευχαριστίας.¹² Δύο μήνες μετά την έκρηξη του πρώτου θρησκευτικού πολέμου και έξι μήνες μετά τα επεισόδια στο προάστειο Saint-Marceau, προφανής στόχος της κινητοποίησης ήταν να ακυρώσει το ειρηνευτικό βασιλικό διάταγμα της 17ης Ιανουαρίου του 1562 (Διάταγμα του Saint-Germain), το οποίο επέτρεπε την υπό όρους ελεύθερη άσκηση των λατρευτικών καθηκόντων των Γάλλων Προτεσταντών.

Στις 7 Ιουνίου του 1573 ο βασιλέας Κάρολος Θ' διέταξε την οργάνωση μεγάλης πανηγυρικής λιτανείας στους δρόμους της πρωτεύουσας με αφορμή την επιλογή του νεότερου αδελφού του, Ερρίκου, Δούκα του Ανζου, ως μονάρχη της Πολωνίας. Οι δρόμοι από όπου θα περνούσε η λιτανεία καθαρίσθηκαν, οι προσόψεις των οικημάτων διακοσμήθηκαν και οι κάτοικοι διατάχθηκαν να τοποθετήσουν αναμμένους πυρσούς «για την απόδοση τιμών». Το λείψανο της Αγίας Γενεβιέβης, συνοδευόμενο από αυτό του Αγίου Μαρκέλου, μεταφέρθηκε στην Παναγία των Παρισίων από μέλη της αδελφότητας, ντυμένα με λιτούς χιτώνες και ξυπόλητα. Ακολουθούσαν οι ιερείς της Παναγίας των Παρισίων, ντυμένοι με τα πιο λαμπρά τους άμφια. Η λιτανεία αποτέλεσε μια μεγαλοπρεπή έκθεση πλειάδας λαβάρων, εσταυρωμένων και ιερών κειμηλίων. Οι φρουροί του Châtelet και οι πολιτοφύλακες επιτηρούσαν την ομαλή διεξαγωγή της πομπής. Λιγότερο από ένα χρόνο έπειτα από τη Σφαγή του Αγίου Βαρθολομαίου, το θριαμβευτικό πνεύμα ήταν έκδηλο στην παρουσίαση του βασιλέα ως «πρώτου τέκνου της Καθολικής Εκκλησίας, ... αληθινού ζηλωτή και υπερασπιστή της».¹³

Η Diefendorf υποδεικνύει τη βασιλική λιτανεία που διοργανώθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου του 1568 ως κομβικό σημείο στη μοναρχική συμβολική ιδιοποίηση μιας θρησκευτικής τελετής. Με αφορμή την προετοιμασία του βασιλέα για ένα νέο πόλεμο εναντίον των Ουγενότων, η λιτανεία ξεπέρασε όλες τις προηγούμενες σε μεγαλοπρέπεια. Τα λείψανα των αγίων Γενεβιέβης και Μαρκέλου ενισχύθηκαν με την χάρα του Αγίου Διονυσίου και, κυρίως, με τον καθαγιασμένο άρτο, τον οποίο μετέφερε ο Καρδινάλιος της Λωρραίνης, συνεπικουρούμενος από τους Καρδινάλιους de Guise και Bourbon. Άλλος νεωτερισμός υπήρξε η έκθεση των διασήμεων της μοναρχικής εξουσίας, τα οποία έφεραν πρίγκιπες «εξ αίματος», βαδίζοντας μπροστά από τον έφιππο βασιλέα. Ο συμβολισμός αυτής της «λιτανείας κρίσης» ερμηνεύεται από την Diefendorf ως απόπειρα ενίσχυσης της αδύναμης εξουσίας του Καρόλου Θ', μέσω της έμφασης

12. *Arret du Parlement de Paris portant qu'il sera fait une procession générale pour l'expiation des sacrilèges commis par les Huguenots dans l'église de Saint-Médard*, Ιούνιος 1562, στο L. Cimber & F. Danjou (επιμ.), *Archives curieuses de l'histoire de France*, τ. 4, Παρίσι, 1835, σ. 99-102.

13. *Epistre Narrative de la procession générale et des triomphes et largesses faicts à Paris le Dimanche 7 Juin 1573*, L. Cimber & F. Danjou, *Archives curieuses de l'histoire de France*, τ. 8, Παρίσι, 1836, σ. 101-104.

που απέδιδε στο «ιερό δικαίωμα, την ειδική χάρη και την ιερή αποστολή» των βασιλέων της Γαλλίας, χρισμένων από τον Θεό.¹⁴

Η έκθεση του καθυγιασμένου άρτου στη λιτανεία του 1568 ήταν δάνειο από τον τρίτο τύπο «λιτανειών κρίσης», τις λιτανείες ενάντια στην αίρεση. Η όστια —και βαθμιαία και ο εσταυρωμένος— εδραιώθηκαν ως συμβολικές εκφράσεις της καθολικής ενότητας και ως λάβαρα στις λιτανείες των καθολικών ζηλωτών στη δεκαετία του 1580. Η όστια πρωτοεμφανίσθηκε στη γενική λιτανεία της 21ης Ιανουαρίου του 1535, που οργανώθηκε με βασιλική εντολή τρεις μήνες μετά την περιβόητη «υπόθεση των αφισών».¹⁵ Η λιτανεία προέβαλε τον καθυγιασμένο άρτο ως κεντρικό της συμβολισμό, πρακτική που υιοθετήθηκε και από μεταγενέστερες αντιαρειτικές λιτανείες υπό βασιλική επίβλεψη. Οι αντιαρειτικές λιτανείες, με τη συμμετοχή του βασιλέα και με συνηθισμένη κατάληξη τη δημόσια εκτέλεση στην πυρά συλληφθέντων Προτεσταντών, είχαν έναν προφανή διδακτικό σκοπό. Χρησιμοποιούνταν για να διαπαιδαγωγήσουν τα συμμετέχοντα πλήθη σχετικά με την κεντρικότητα του ευχαριστηριακού μυστηρίου αλλά επίσης και για να εξεγείρουν το λαό σε ολοκληρωτικό πόλεμο εναντίον της αίρεσης, ενώ παράλληλα παρουσίαζαν τον βασιλέα ως τον κύριο προασπιστή της καθολικής πίστης. Με την επιδείνωση της κατάστασης, ιδιαίτερα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1580, οι βασιλείς της Γαλλίας δεν ήταν πάντοτε σε θέση να μονοπωλούν τους συμβολισμούς των αστικών λιτανειών. Μάλιστα, ο προβαλλόμενος θρησκευτικός ζήλος της μοναρχίας κατέστη σταδιακά διακριτός από εκφράσεις της λαϊκής θρησκευτικότητας, πλέον υπό τον έλεγχο των καθολικών ζηλωτών. Στις «λευκές λιτανείες» της δεκαετίας του 1580, ο Crouzet εντοπίζει την ανάδυση μιας ισχυρής μορφής λαϊκής θρησκευτικότητας, ανεξάρτητης από το μοναρχικό έλεγχο και εντεινόμενα ανταγωνιστικής του.

III

Η περίοδος 1583-1584 γνώρισε μια εντυπωσιακή έξαρση της λαϊκής θρησκευτικότητας, με τον πολλαπλασιασμό των «λευκών λιτανειών» και την εμφάνιση περιφερόμενων ομάδων μετανοούντων που συγκροτούνταν σχεδόν αποκλειστικά από πληβείους και συνέκλιναν σε εδραιωμένους τόπους προσκυνηματικής λατρείας. Παρακινημένοι από «σημάδια φωτιάς στους ουραμούς», άνδρες, γυναίκες και παιδιά, «καλυμμένοι με λευκούς χιτώνες και κουβαλώντας κεριά, πυρσούς και σταυρούς», συγκροτούσαν πομπές προσελκύνοντας πλήθη της τάξης

14. *Beneath the Cross...*, σ. 44-45.

15. Το πρωί της Κυριακής 18ης Οκτωβρίου του 1534, οι Παριζιάνοι αντίκρουσαν εμβρόντητοι εκατοντάδες αφίσες εναντίον της καθολικής θείας λειτουργίας, που είχαν τοιχοκολληθεί νύχτα στους δρόμους της πρωτεύουσας. Το γεγονός προκάλεσε τη σκληρή της βασιλικής αντιαρειτικής πολιτικής.

των 4.000-7.000 ατόμων στις περιοχές των Αρδεννών και της Λωρραίνης.¹⁶ Ο Crouzet εξακρίβωσε τον κυρίαρχο αγροτικό τους χαρακτήρα, με ελάχιστες εξαιρέσεις όπως των «λευκών λιτανειών» που οργανώθηκαν στη Reims υπό την καθοδήγηση του Καρδινάλιου Guise το Σεπτέμβριο του 1583. Η εξάπλωση των «λευκών λιτανειών» είχε κατεύθυνση προς τα δυτικά, με πρώτες εμφανίσεις στη Reims και στη Notre-Dame de Liesse, προπύργιο των Guises.¹⁷ Ο Crouzet εντάσσει τη σύγκλιση αρκετών «λευκών λιτανειών» στη Notre-Dame de Liesse σε ένα διανοητικό κλίμα πολέμου μέχρις εσχάτων εναντίον της αίρεσης, μια νέα φάση ριζοσπαστικοποίησης της καθολικής βίας, στο πνεύμα των σφαγών του Αγίου Βαρθολομαίου.¹⁸

Το Παρίσι φαίνεται πως δεν επηρεάστηκε από αυτό το ξέσπασμα θρησκευτικού ζήλου. Ο Pierre de l'Estoile σημείωσε την άφιξη περίπου 800 προσκυνητών, ανδρών και γυναικοπαίδων, προερχόμενων από τα χωριά του Saint Jean des deux Geneaux και του Ossy στις 10 Σεπτεμβρίου του 1583, καταθέτοντας την προσωπική του μαρτυρία: 'Όλοι οι προσκυνητές, ανεξάρτητα από φύλο ή ηλικία, εμφανίσθηκαν ντυμένοι με λευκούς χιτώνες ή ολότελα καλυμμένοι με λευκό ύφασμα, ενώ μερικοί βιάδιζαν ξυπόλητοι. Συνοδεύονταν από τους δύο ευγενείς των περιοχών τους, μαζί με τις συζύγους και τις κόρες τους, παρόμοια ντυμένες. Στην περιγραφή του Estoile, η συμμετοχή του παρισινού πλήθους εξέφρασε κυρίως οίκτο απέναντι στους προσκυνητές που είχαν «παραινιθί από θαυμαστά σημάδια σε ουρανό και γη», τα ίδια που είχαν οδηγήσει τα πλήθη των προσκυνητών από τις Αρδέννες στη Notre-Dame de Liesse, νωρίτερα τον Αύγουστο. Λευκές λιτανείες επανεμφανίσθηκαν στους δρόμους του Παρισιού στις 18-20 Σεπτεμβρίου και στις 9 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Οι εισρέουσες ομάδες προσκυνητών προέρχονταν από διάφορα χωριά του Brie και του Roissi και προσέφεραν προσευχές και τάματα στις εκκλησίες της Sainte-Chapelle, της Παναγίας των Παρισίων και της Αγίας Γενεβιέβης. Τη φορά αυτή, οι λευκές λιτανείες είχαν υποκινηθεί από μια μεγάλη επιδημία πανώλης κατά τους φθινοπωρινούς μήνες.¹⁹

16. *Le Vray Discours des Grandes Processions qui se font depuis les frontières de l'Allemagne jusques à la France, dont jamais n'en fut faicte de semblable, et comme plus amplement vous sera monstré dans le discours*, Παρίσι, 1584, É. Fournier (επιμ.), *Variétés Historiques et Littéraires. Recueil des pièces volantes rares et curieuses en prose et en vers*, τ. 7, Παρίσι, P. Jannet, 1857, σ. 347-357.

17. Pierre de l'Estoile, *Registre-journal du Règne de Henri III*, τ. 4 (1582-1584), Γενεύη, Droz, 2000, σ. 99. Ο Estoile αναφέρει ένα πλήθος περίπου 12.000 προσκυνητών από την περιοχή των Αρδεννών, οι οποίοι επισκέφθηκαν τη Notre-Dame de Liesse, πιθανά τον Αύγουστο του 1583.

18. Denis Crouzet, *Le Guerriers de Dieu...*, τ. 2, σ. 298-302.

19. *Registre-journal du Règne de Henri III...*, σ. 99-100· *Le Vray Discours des Grandes Processions...*, σ. 354-355.

Τοποθετώντας την εξάπλωση των λευκών λιτανειών στον εκκλησιαστικό χάρτη της Γαλλίας του τέλους του 16ου αιώνα, ο Crouzet συμπεραίνει πως ο πυρήνας τους εντοπιζόταν στη μητροπολιτική περιφέρεια της Reims. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί πως, σε αυτό το σημείο, ο Crouzet αντιμετωπίζει την εξάπλωση των λευκών λιτανειών ως στενά ελεγχόμενη και καθοδηγούμενη από υψηλόβαθμους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους που προωθούσαν τις αποφάσεις της Συνόδου του Τριδέντου στη γαλλική επικράτεια. Παρ' όλες τις απόπειρες των καθολικών απολογητών να παρουσιάσουν τις λευκές λιτανείες των ετών 1583-1584 ως αυθόρμητες εκδηλώσεις πίστης από πλευράς του πληθυσμού, αυτές αποτελούσαν μέρος μιας εκστρατείας για τη «θρησκευτική ανακατάληψη» του βασιλείου, σε υλοποίηση της ευρύτερης τριδεντικής αντεπίθεσης στον Προτεσταντισμό. Πρόσθετες αποδείξεις για τις διασυνδέσεις των λευκών λιτανειών πηγάζουν από το γεγονός ότι τα κέντρα λατρείας τους εμφανίστηκαν ως προπύργια της υπερ-καθολικής Λίγκας το 1589.²⁰

Η αναζωογόνηση της καθολικής λατρευτικής πρακτικής που δρομολόγησαν οι αποφάσεις της Συνόδου του Τριδέντου είχε αντίκτυπο και στη θρησκευτική θεώρηση του Γάλλου μονάρχη. Βαθιά επηρεασμένος από την αναγέννηση των θρησκευτικών αδελφοτήτων στις καθολικές χώρες, ο Ερρίκος Γ' ίδρυσε την Αδελφότητα των Μετανοούντων (Confrairie des Penitents), μέλη της οποίας, πέρα από τον ίδιο, ήταν οι βασιλικοί ευνοούμενοι, άτομα του βασιλικού οίκου και υψηλόβαθμοι ευγενείς. Η βασιλική αδελφότητα προχώρησε στην πρώτη εμφάνισή της στις 25 Μαρτίου με λιτανεία υπό καταρρακτώδη βροχή. Τα μέλη της αδελφότητας, συμπεριλαμβανομένου του Ερρίκου, βάδισαν στους δρόμους της πρωτεύουσας, από το αββαείο των Αυγουστίνων στην Παναγία των Παρισίων, ντυμένα με λευκούς χιτώνες και κρατώντας αναμμένους πυρσούς. Την ίδια νύχτα, η αδελφότητα οργάνωσε αγρύπνιες σε αρκετές ενοριακές εκκλησίες.

Αυτή η έκφραση βασιλικής ευλάβειας δεν συγκίνησε τους Παριζιάνους, ούτε αντέστρεψε το αρνητικό κλίμα απέναντι σε μια μοναρχική εξουσία που στιγματιζόταν συστηματικά από τους καθολικούς ζηλωτές ως ιδιαίτερα ανεκτική απέναντι στους αιρετικούς. Στις 27 Μαρτίου, ο ιεροκήρυκας Jean Poncet εξάπέλυσε καυστική επίθεση εναντίον της βασιλικής αδελφότητας από τον άμβωνα της Παναγίας των Παρισίων, για να τεθεί αμέσως υπό περιορισμό με βασιλικές εντολές στο αββαείο του Αγίου Πατρός στο Melun. Δύο ημέρες αργότερα, υπηρέτες και ιπποκόμοι του βασιλικού οίκου μαστιγώθηκαν δημόσια στο ανάκτορο του Λούβρου, επειδή είχαν προχωρήσει σε μια καρναβαλική διακωμώδηση της βασιλικής αδελφότητας.²¹

20. *Les Guerriers de Dieu...*, σ. 308-309.

21. *Registre-journal du Règne de Henri III...*, σ. 77-78. Ο Estoile σημείωνε επίσης ένα σατιρικό τετράστιχο το οποίο κατηγορούσε τον βασιλέα «που είχε καταληστέψει τη

Η ανοιχτά εχθρική στάση του παρισινού πληθυσμού ερμηνεύεται από τον Crouzet ως αντίδραση στον «διδακτικό χαρακτήρα» της βασιλικής θρησκευτικότητας, η οποία τοποθετούσε τον βασιλέα και τον άμεσο περίγυρό του σε μια θέση ενδιάμεσων ανάμεσα στη Θεία Χάρη και στο σώμα των πιστών Καθολικών. Η απόπειρα αυτή αντιμετώπιστηκε ως ρήξη της άμεσης σχέσης των χριστιανών με τον Θεό, όπως αυτή είχε εκφραστεί στο λαϊκό θρησκευτικό ζήλο των αρχών της δεκαετίας του 1580.²² Λαϊκή και μοναρχική θρησκευτικότητα εμφανίζονταν πλέον ως διαφορετικοί και ασυμβίβαστοι μεταξύ τους τρόποι εκδήλωσης της πίστης. Παραμερίζοντας το γεγονός ότι το πρόσωπο του βασιλέα υφίστατο μια συνεχή υπονόμηση από την υπογραφή της Ειρήνης του Monsieur το 1576 (η οποία αντιμετωπιζόταν από τους καθολικούς ζηλωτές ως άνευ όρων παράδοση στους Ουγενότους) και, παρόμοια, το ζήτημα της προγενέστερης καθοδήγησης των «λευκών λιτανειών» από επισκόπους υπέρμαχους της εφαρμογής των συνοδικών αποφάσεων του Τριδέντου, ο Crouzet τις παρουσιάζει σαν αυθόρμητες εκδηλώσεις λαϊκής πίστης. Αυτές προκλήθηκαν από μια έξαρση της εσχολογικής αγωνίας, τροδοφοτημένης από αστρολογικές πραγματείες, όπως και από ευρύτατα διαδεδομένες φήμες για θαυμαστές εμφανίσεις στους ουρανοί. Κατά τον Crouzet, η Γαλλία των αρχών της δεκαετίας του 1580 είχε καταληφθεί από έναν προφητολογικό τρόπο για την επερχόμενη Συντέλεια του Κόσμου, ανάλογο με εκείνον που είχε επικρατήσει στην παραμονή των θρησκευτικών πολέμων.²³

Αυτή η εσχολογική αγωνία, εκφρασμένη στην «καθαριστική λευκότητα» των προσκυνητών της περιόδου 1583-1584, εξέθρεψε τη Λίγκα του 1589.²⁴ Τα μέλη της εμφανίστηκαν ως πρωταγωνιστές στο «πλήρωμα του χρόνου», οι λίγγοι εκλεκτοί, στρατευμένοι σε μια σταυροφορία για την ατομική και τη συλλογική λύτρωση. Τα παρισινά πλήθη που κατέκλυσαν τους δρόμους της πρωτεύουσας την Ημέρα των Οδοφραγμάτων²⁵ δεν ήταν απλά υποχείρια της προ-

Γαλλία» για υποκριτική ευλάβεια. Το τετράστιχο είχε κυκλοφορήσει με αφορμή τη λιτανεία της βασιλικής αδελφότητας.

22. *Les Guerriers de Dieu...*, σ. 312-313.

23. *Les Guerriers de Dieu...*, σ. 330-342.

24. Η Λίγκα των καθολικών ζηλωτών έκανε την πρώτη της εμφάνιση με την ιδρυτική διακήρυξη στην πικαρδική πόλη της Péronne, στις 31 Μαρτίου του 1585. Εμφανιζόμενη ως συνασπισμός ευγενών, κληρικών και εκπροσώπων αστικών κοινοτήτων για την προάσπιση της αληθούς θρησκείας και της ακεραιότητας του γαλλικού βασιλείου, η Λίγκα κήρυξε ένα σταυροφορικό πόλεμο εναντίον της καλβινιστικής αίρεσης. Στο πολιτικό επίπεδο, αποτελούσε όργανο εξυπηρέτησης των πολιτικών βλέψεων του Δούκα του Guise και του αδελφού του, Καρδινάλιου της Λωρραίνης, οι οποίοι επιδίωκαν αφενός την ακύρωση του κληρονομικού δικαιώματος διαδοχής του Ερρίκου της Ναβάρρας, ηγέτη των Ουγενότων και εξαδέλφου του άτεκνου Ερρίκου Γ' και αφετέρου την πολιτική υποταγή του τελευταίου μονάρχη της δυναστείας των Valois.

25. Στις 12 Μαΐου του 1588, υποκινημένος από τους Guise, ο λαός της πρωτεύουσας

παγάνδας των Guise. Ήταν θρησκευτικοί ζηλωτές σε μετωπική αναμέτρηση με τον θηλυπρεπή και διεφθαρμένο βασιλέα, ο οποίος είχε αποστεί της ιερής του υποχρέωσης της προάσπισης της πίστης. Καθώς η κατάσταση επιδειωνόταν ραγδαία, οι δολοφονίες του Δούκα του Guise και του αδελφού του Καρδινάλιου της Λωρραίνης στο βασιλικό πύργο στη Blois καταγράφηκαν ως καθαρή ένδειξη της επερχόμενης καταστροφής του Παρισιού και ολόκληρου του βασιλείου, προκαλώντας τη μαζική κινητοποίηση των Καθολικών εναντίον της βασιλείας του Αντίχριστου — ο οποίος ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του Ερρίκου Γ'.

Το ημερολόγιο του Estoile προσφέρει μια δραματική περιγραφή του προφητικού οράματος που κυριεύσε το Παρίσι στους πρώτους μήνες του 1589. Αυτή ήταν μια περίοδος αδιάκοπων λιτανειών με την υποκίνηση των ιεροκηρύκων της Λίγκας και με μαζική λαϊκή συμμετοχή. Τα πλήθη συνέρρευαν σε πρωτοφανείς αριθμούς στις επιμνημόσυνες τελετές που οργανώθηκαν προς τιμή των «μαρτύρων». Στα τέλη του Ιανουαρίου, τα παιδιά του Παρισιού, οργανωμένα υπό την καθοδήγηση των ενοριακών ιερέων, συγκρότησαν λιτανείες, διασχίζοντας τους δρόμους της πόλης ντυμένα στα λευκά και κρατώντας κεριά. Λιτανείες οργανώθηκαν επίσης από το Βασιλικό Δικαστήριο, τα επαιτικά μοναστικά τάγματα και τις ενορίες της πόλης, με τους συμμετέχοντες να βαδίζουν ανά ζεύγη, ντυμένους με προσκυνηματικούς χιτώνες και κάποιους να βαδίζουν ξυπόλητοι, παρά το δριμύ ψύχος. Στις 14 Φεβρουαρίου, «Παχιά Τρίτη» (Mardi Gras), περίπου 600 σπουδαστές από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πρωτεύουσας εμφανίσθηκαν σε «λευκή λιτανεία». Η κατάσταση απέβη τόσο έντονη που ο κόσμος «εξαγριώθηκε», βγαίνοντας στους δρόμους και συγκροτώντας λιτανείες τη νύχτα και αναγκάζοντας τους ενοριακούς ιερείς να μπουν επικεφαλής. Εάν κάποιος κληρικός διαμαρτυρόταν, κινδύνευε να χαρακτηριστεί αιρετικός και προδότης.²⁶

Στη θεώρηση του Crouzet, η πολλαπλασιασμένη παρουσία εσταυρωμένων σε λιτανείες που αναπαριστούσαν τα Πάθη του Ιησού και από την άλλη το κυρίαρχο πνεύμα της «συλλογικής θυσίας» αντανακλούσαν την αυθόρμητη στράτευση των πιστών Καθολικών, οι οποίοι δρούσαν πέρα από τον έλεγχο των ιεροκηρύκων της Λίγκας και της ριζοσπαστικής αστικής κυβέρνησης των Δεκαέξη.²⁷ Οι εκκλησιαστικές αρχές κατέβαλλαν προσπάθειες να προσανατολίσουν τη λαϊκή ευλάβεια σε περισσότερο παραδοσιακές —και ευκολότερα ελεγχόμε-

---

εξεγέρθηκε και επιτέθηκε στη βασιλική φρουρά, εξαναγκάζοντας τον Ερρίκο Γ' να εγκαταλείψει το Παρίσι.

26. Pierre de l'Estoile, *Journal de Henri IV*, τ. 5, Jouaust & Lemerre (επιμ.), Παρίσι, Librairie des Bibliophiles, 1876, σ. 243-247.

27. Καθολικοί ζηλωτές, εκπρόσωποι των δεκαέξη διαμερισμάτων της πρωτεύουσας, οι οποίοι συγκρότησαν την επαναστατική αστική κυβέρνηση έπειτα από τη φυγή του Ερρίκου Γ' το 1588. Ο ριζοσπαστισμός τους προκαλούσε τριβές με την αριστοκρατική ηγεσία της Λίγκας, υπό τον Δούκα της Mayenne, προερχόμενο από τον οίκο των Guise.

νες— εκφραστικές μορφές.²⁸ Από τη λειτουργική γραμματεία του 1589, μια μικρή πραγματεία του René Benoist, πρεσβύτερου της εκκλησίας του Αγίου Ευσταθίου και ενός από τους παραγωγικότερους συγγραφείς των Καθολικών, μπορεί να διαφωτίσει σχετικά με το συμβολικό περιεχόμενο των λιτανειών της Λίγκας, όπως και σχετικά με το ζήτημα της από πάνω «κανονικοποίησης» του αυθορμητισμού της λαϊκής θρησκευτικής έκφρασης.²⁹

Τονίζοντας αρχικά πως οι λιτανείες ισοδυναμούσαν με δηλώσεις πίστης, αναγκασία δημόσια επιβεβαίωση των προσωπικών θρησκευτικών πεποιθήσεων του καθενός, ο Benoist επισήμανε κατόπιν πως οι πιστοί που συμμετείχαν στις λιτανείες ήταν στην ουσία προσκυνητές, ξένοι σε τούτο τον κόσμο, σε ένα διαρκές προσκύνημα, μια αναζήτηση για την *civitas divina*.³⁰ Σε ένα τριδεντικό πνεύμα, ο Benoist υπογράμμισε τη σπουδαιότητα της παρουσίας του εσταυρωμένου και των θρησκευτικών εικόνων στις λιτανείες, ως πηγών έμπνευσης και ενθάρρυνσης, αλλά επίσης και θαυματουργής προστασίας για τους πιστούς. Σε ένα ενδιαφέρον απόσπασμα, ο Benoist ασκούσε κριτική στην απρεπή εμφάνιση των παρισινών λιτανειών της περιόδου, κατηγορώντας τόσο τον κλήρο όσο και τον συμμετέχοντα λαό. Τόνισε την επείγουσα ανάγκη μιας «ενίσχυσης» των λιτανειών ως μόνου μέσου κατευνασμού του Κυρίου και αποτροπής της εξάπλωσης της αιρετικής μόλυνσης στο βασίλειο, εξαιτίας των σκανδαλωδών πολιτικών των ηγεμόνων που είχαν απομακρυνθεί από τον Θεό.³¹

Σε ένα συμπληρωματικό κείμενο στην πραγματεία του, ο Benoist υπογράμμιζε την κεντρικότητα του εσταυρωμένου στις καθολικές αντιαιρετικές λιτανείες. Η εικόνα και το σύμβολο του Χριστού έπρεπε να τοποθετούνται πάντοτε επικεφαλής των λιτανειών, ώστε «να επιτρέψουν στις ψυχές των πιστών να αγκαλιάσουν ολότελα τον Χριστό». Ο εσταυρωμένος δεν παρουσιάζονταν μόνο προς όφελος του αναλφάβητου λαού «για τον οποίο οι εικόνες ήταν σαν βιβλία», αλλά επίσης και για την κατήχηση των μορφωμένων και ισχυρών, η συμμετοχή των οποίων στις λιτανείες ήταν υποχρεωτική, καθώς παρείχε ένα ισχυρό διδακτικό μήνυμα στους ταπεινούς. Επιπλέον, σε καιρούς κρίσης, ο εσταυρωμένος λειτουργούσε ως λάβαρα της μαχόμενης Εκκλησίας (*eglise militante*), του στρα-

28. *Les Guerriers de Dieu...*, σ. 379-384. Ο Crouzet αναφέρεται στο *Mandement pour le reglement des processions et prières publiques pour chacun jour de la semaine, durant ce saint temps de karesme*, δημοσιευμένο στις 11 Φεβρουαρίου του 1589, σαν μια απόπειρα περιχαράκωσης της λαϊκής θρησκευτικότητας.

29. René Benoist, *Traicte des processions des chrestiens: Auquel il est discouru pourquoi la Croix y est eslevee & portee. Premièrement pourquoi les chrestiens la portent pour marque & signe*, Παρίσι, Michel de Roigny, 1589. Η πραγματεία του Benoist επισημαίνεται από την Diefendorf, όχι όμως και από τον Crouzet.

30. *Traicte des processions des chrestiens...*, σ. 3-4.

31. *Traicte des processions...*, σ. 6. Το απόσπασμα αυτό υποδεικνύει πως το κείμενο του Benoist ήταν προγενέστερο της δολοφονίας του Ερρίκου Γ'.

τού του Κυρίου.³² Η παρουσία του ήταν ζωτικής σημασίας για την ολοκληρωτική ήττα των αιρετικών, η δαιμονική φύση των οποίων, ενσαρκωμένη στους άπιστους κήρυκές τους, δεν άντεχε στη θέα του εσταυρωμένου και κατέφυγε στην εικονοκλαστική βαρβαρότητα.³³ Ο Benoist ολοκλήρωσε την πραγματεία του υπενθυμίζοντας στους συμμετέχοντες στις λιτανείες πιστούς πως δεν θα έπρεπε να παραμελούν τα τακτικά τους καθήκοντα, όπως η συμμετοχή στην κυριακάτικη λειτουργία και στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας στις εκκλησίες των ενοριών τους. Για τον αυστηρό πρεσβύτερο του Αγίου Ευσταθίου, οι λιτανείες της περιόδου δεν ήταν αρκούντως ευσεβείς. Αυτό που απαιτούνταν άμεσα ήταν η πλήρης συμμόρφωση των πιστών σε σχέση με τις καθημερινές τους υποχρεώσεις απέναντι στην Εκκλησία τους και στην καθολική πίστη.

Η δολοφονία του Ερρίκου Γ' και η ανάρρηση στο θρόνο του Προτεστάντη Ερρίκου της Ναβάρρας προκάλεσαν μια νέα ριζοσπαστικοποίηση του λόγου της Λίγκας. Το χιλιαστικό της πνεύμα εξέθρεψε τις λιτανείες του 1590, στη διάρκεια της πολιορκίας του Παρισιού από τον στρατό του βασιλέα. Η ολική κινητοποίηση της πρωτεύουσας υπό την ηγεσία των Δεκαέξι προσέλαβε τη διάσταση μιας σταυροφορίας ενάντια στις ορδές του Σατανά. Ο Crouzet εντοπίζει στον πολλαπλασιασμό των λιτανειών —και πάλι με τη μαζική συμμετοχή των παιδιών της κοινότητας— μιαν απόπειρα των καθολικών ζηλωτών να απελευθερωθούν από την εσχολογική αγωνία, μέσω της πνευματικής τους ένωσης με τον Θεό και μέσω της κήρυξης ολοκληρωτικού πολέμου ενάντια στο θνητό κόσμο και στο πρόσωπο του βασιλέα.³⁴

Στις 14 Μαΐου, οι Παριζιάνοι υπήρξαν μάρτυρες μιας εντυπωσιακής λιτανείας, οργανωμένης από τη Λίγκα και τους Δεκαέξι. Υπό την ηγεσία του Guillaume Rose, επισκόπου του Senlis και με έναν εσταυρωμένο και μια εικόνα της Παρθένου σαν λάβαρα, μέλη των επαιτικών μοναστικών ταγμάτων και κληρικοί κάθε βαθμίδας εμφανίσθηκαν στους δρόμους της πόλης φέροντας θώρακες και οπλοφορώντας. Χαιρετίσθηκαν από τον λεγάτο του Πάπα, ο οποίος τους χαρακτήρισε «γνήσιους Μακκαβαίους». Περιγραφές αυτής της ιδιόμορφης λιτανείας δίνουν αντιφατικές εικόνες σχετικά με τον ψυχολογικό της αντίκτυπο στον παρισινό πληθυσμό.³⁵ Ωστόσο, η εμφάνιση οπλισμένων μοναχών και κληρικών σε πομπή καταδεικνύει την προώθηση ενός σταυροφορικού κλίματος, όπως το περιγράφει ο Crouzet: δεν παραπέμπει όμως αυτόματα και στη δεδομένη αυτοθεώρηση της παρισινής κοινότητας, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Γάλλος ιστορικός.

32. *Traicte des processions...*, σ. 7-9.   33. *Traicte des processions...*, σ. 9-10.

34. *Les Guerriers de Dieu...*, σ. 407.

35. Pierre Corneio, *Discours et veritable des choses arriuees au siege memorable de la renosmee ville de Paris, & defence d'icelle, par Monseigneur le Duc de Nemours*,

Παρά την προσωρινή ανακούφιση της πρωτεύουσας από τη βασιλική πολιορκία με τη συνδρομή ισπανικών στρατευμάτων, το ορατό πολιτικό αδιέξοδο του θεοκρατικού προγράμματος της Λίγκας τελικά περιόριζε τις δυνατότητες διατήρησης της λαϊκής υποστήριξης σε ό,τι εμφανιζόταν ολοένα και εντονότερα ως ένας αδιέξοδος και καταστροφικός αγώνας. Η αρνητική έκβαση των γεγονότων αντανακλώνταν στο ηττοπαθές πνεύμα της οδηγίας (mandement) για τη διοργάνωση μιας ακόμη γενικής λιτανείας που εξέδωσε ο επίσκοπος του Παρισιού το Μάρτιο του 1594. Ο επίσκοπος εξέφραζε τους φόβους του ότι ο Θεός φαινόταν πως είχε αποφασίσει να αφαιρέσει από τους πιστούς του τη χαρά της «αληθούς θρησκείας». Για τον κατευνασμό της θεικής οργής, και με διαταγές του Βασιλικού Δικαστηρίου και του παπικού λεγκάτου, όλος ο κλήρος της πρωτεύουσας θα οργάνωνε εναρκτήριοις λιτανείες στο αββαείο της Αγίας Γενεβιέβης μέχρι τις 17 Μαρτίου, οπότε όλες οι ενορίες της πόλης είχαν διαταχθεί να εμφανισθούν μαζί στη γενική λιτανεία προς το αββαείο της προστάτιδας αγίας. Αυτή θα τελούνταν υπό τη στενή επίβλεψη και καθοδήγηση του ενοριακού κλήρου, ώστε να διασφαλισθεί η κόσμια συμπεριφορά του κόσμου, ο οποίος «θα εξέφραζε την πίστη του και θα εκλιπαρούσε μα δάκρυα» τη θεική παρέμβαση για την καταστολή της αίρεσης και την παλινόρθωση της καθολικής πίστης, άρρηκτα συνδεδεμένης με τον αγώνα της «Ιεράς Ένωσης των Καθολικών».³⁶ Η λιτανεία διεξήχθη στις 17 Μαρτίου με μαζική συμμετοχή του πλήθους· ολοκληρώθηκε με τάξη και σε κατανυκτική ατμόσφαιρα. Από την περιγραφή του Estoile προκύπτει πως οι Παριζιάνοι δεν συμμετείχαν για να δηλώσουν την υποστήριξή τους στο νικημένο αγώνα της Λίγκας αλλά πρωταρχικά για να ικετεύσουν για τη μεσολάβηση της προστάτιδας της πόλης, ώστε να τεθεί τέλος στην άσκοπη αιματοχυσία.³⁷ Πέντε ημέρες αργότερα, η πόλη άνοιγε τις πύλες της στον πολιορκητή βασιλέα.

Ο θερμός Καθολικισμός των Παριζιάνων είχε αναμφίβολα ζωτικό ρόλο στη

---

contre le Roy de Navarre, Βρυξέλλες, Rutger Velpius, 1590. Ο ένθερμος καθολικός Corneio ισχυρίζεται πως το θέαμα της ένοπλης εκκλησιαστικής λιτανείας πυροδότησε το λαϊκό ενθουσιασμό. Ο Estoile δίνει μια διαφορετική άποψη, κριτικάροντας την καρναβαλική διάσταση του συμβάντος και ελαχιστοποιώντας τον αντίτυπο που είχε στον πληθυσμό, ο οποίος άλλωστε τροφοδοτούνταν και από την προπαγάνδα των μετριοπαθών φιλομοναρχικών πολιτικών, ορμισμένων εχθρών των ζηλωτών. *Journal de Henri IV*, 1589-1593, Jouaust & Lemerre..., σ. 23-24. Το συμβάν είχε άλλη μια εχθρική αποτύπωση από τον Pierre Victor Palma-Cayet, που δεν ήταν ωστόσο αυτόπτης μάρτυρας. *Chronologie Novenaire*, στο Michaud & Poujoulat (επιμ.), *Mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XIIIe siècle jusqu'à la fin du XVIIIe*, Παρίσι, 1838, σ. 234.

36. Pierre de l'Estoile, *Les Belles Figures et Drolleries de la Ligue, Mémoires-Journaux*, Jouaust & Lemerre (επιμ.), τ. 4ος, 1589-1600, Παρίσι, Librairie des Bibliophiles, 1899, φωτ. ανατ. Tallandier, Παρίσι, 1982, σ. 281-283.

37. *Journal de Henri IV*, σ. 177-178.

συνέχιση των θρησκευτικών πολέμων και αποτελεί σαφή ένδειξη της θρησκευτικής διάστασης των γεγονότων που συντάραξαν τη Γαλλία από τα τέλη της δεκαετίας του 1550 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1590. Στα λαϊκά στρώματα, η καθολική πίστη ήταν άρρηκτα συνυφασμένη με την αυτοθεώρηση της παρισινής κοινότητας. Η συνένωση θρησκευτικών και αστικών συμβολισμών, υλοποιημένη τελετουργικά στην παράδοση των αστικών λιτανειών, περιόρισε δραστικά τις δυνατότητες της προτεσταντικής διείσδυσης στην πρωτεύουσα. Επιπλέον, ο δεσμός ανάμεσα στον Καθολικισμό και στην κοινότητα αποδείχθηκε ισχυρότερος από την αφοσίωση των Παριζιάνων στο γαλλικό στέμμα.

Στην εκστρατεία της εναντίον των Ερρίκου Γ' και Ερρίκου Δ', η Αίγκα βασίσθηκε εκτεταμένα στο έντονο θρησκευτικό αίσθημα των Παριζιάνων. Όμως η απόπειρά της να διαπλάσει τον λαϊκό Καθολικισμό σε ένα πνεύμα σταυροφορίας εναντίον του αιρετικού βασιλέα τελικά απέτυχε. Το θεοκρατικό της όραμα αδυνατούσε να προσφέρει βιώσιμη εναλλακτική πρόταση στην κληρονομική μοναρχία.³⁸ Το Παρίσι άντεξε περίπου πέντε χρόνια σκληρής δοκιμασίας. Όμως στο τέλος η πραγματικότητα αποδείχθηκε πολύ πιο ισχυρή από τη «θεατρικότητα» των λιτανειών της Αίγκας.

Στην ιστορία των αστικών λιτανειών του 1580 και 1590, οι ιστορικοί μπορούν να εντοπίσουν διάφορες απόπειρες συμβολικής ιδιοποίησης των θρησκευτικών τελετουργιών από την πλευρά της μοναρχίας και της Αίγκας, αλλά και να παρακολουθήσουν σε κάποιο βαθμό την αυθόρμητη λαϊκή στράτευση. Η ερμηνευτική προσέγγιση του Denis Crouzet αποκαθιστά την πολιτισμική θεμελίωση της Αίγκας που είχαν παραβλέψει προγενέστερες κοινωνικο-πολιτικές ερμηνείες. Αδυνατεί όμως να συλλάβει και να περιγράψει τη δυναμική διάσταση του φαινομένου, τον εμφανή και προβληματικό διάλογο ανάμεσα στο προβαλλόμενο εσχολογικό όραμα της Αίγκας και στη θρησκευτική συνείδηση των Παριζιάνων, καταλήγοντας στο να ταυτίσει τη διακριτή θρησκευτικο-πολιτική πρόταση των καθολικών ζηλωτών με την αυτοθεώρηση της κοινότητας. Οι Παριζιάνοι παρέμειναν πιστοί στη θρησκεία και στους προστάτες αγίους τους μέχρι τέλους. Όμως, φάνηκαν εξίσου ικανοί να εξέλθουν από το αποκαλυπτικό όραμα της Αίγκας των ζηλωτών. Ο πολιτικός ρεαλισμός επικράτησε και έσωσε την πρωτεύουσα από το επικείμενο —και ίσως προσδοκώμενο— λουτρό αίματος.

38. Σε μια σειρά από αδιέξοδες πολιτικές κινήσεις στην περίοδο 1585-1594, οι καθολικοί ζηλωτές πρότειναν ως εναλλακτικές υποψηφιότητες για το θρόνο της χώρας τον γηραιό Καρδινάλιο de Bourbon, θείο του Ερρίκου της Ναβάρρας και την ισπανίδα infanta, κόρη του Φιλίππου Β', σε πλήρη καταστροφή του κρατούντος σαλικού νόμου, ο οποίος καθόριζε το ζήτημα της βασιλικής διαδοχής.